

I takhle může
vypadat mír.

absynt
prokletí/reportéři

**Všem sráčům
navzdory aneb**

**Válka, o které
nechcete nic
vědět**

Jan Urban

~~absynt~~

Jan
Urban
Všem sráčům
navzdory aneb
Válka, o které
nechcete nic
vědět

Prokletí reportéři
Absynt 2016

*Tátovi, protože jsem pochopil,
že dědova, jeho i moje vzpoura měly smysl.
Martinovi a Nadě Blaževičovým za jejich děti.*

© Vydavatelstvo Absynt, 2016
Text © Jan Urban, 1996, 2016
Cover Art © Pavlína Morháčová
ISBN 978-80-89845-50-7

Předmluva ke druhému vydání

Vydat tuto knihu dvacet let po jejím napsání je na první pohled šílené. Byl to přece jen shluk reportáží a zpovědí, sdělných, jak jsme si mysleli, jen ve své době. Autoterapie vyděšeného svědka, otráveného cynismem velmocenské „politiky“, sebevražednou sobeckostí a naivitou československé, a pak jen české a slovenské, sebestřednosti a nezastavitelnou logikou nejdříve pomlouvání, a nakonec ničení „těch druhých“. Možná v tom psaní byla i snaha najít v chaosu násilí poslední stopu lidskosti, kulturnosti a slušnosti, jako odporu proti ztrátě smyslu světa. Hledání komunity slušných ve zdánlivě bezbřehém chaosu. Výraz strachu z toho, jak snadné je přestat být člověkem. Jak odporně snadné je nahradit vlastní oči a rozum strachem a nenávisť. Asi nikdo netušil, že války, trhající hrdou myšlenku nadnárodní Jugoslávie na smutné čistě etnické kusy, představují začátek nové doby. A že se najde další generace čtenářů. Něco je ve vzduchu.

Před pětadvaceti lety jsem začal studovat, co se s lidmi stane ve chvíli osvobození od ponížení, strachu a osamocení. Potkal jsem nadšení i únavu. Bolest z nenalezené spravedlnosti. Přemoudřelé chytráky a komunistické internacionalisty, přes noc zmoudřelé do nacionalismu. Jen aby nemuseli pustit z rukou moc, byli schopni vehnat své světy do válek. Všechny emoce pohromadě – a k tomu mrtvé, svedené ještě za života k přesvědčení, že spravedlnost je moc nad těmi ostatními. Protože jenom vítěz, podoben Bohu, má ve všem pravdu... Viděl jsem, jak pohřbívají a pak zase tahají z masových hrobů hrdiny i oběti. Poznání – po pár

днеch v hlíně smrdíme všichni stejně. Měl jsem štěstí. Nevím, co říct, protože člověk, jak to tak vypadá, si míru neváží déle, než jednu, možná dvě generace. A přitom mír je to nejsladší, nejdražší a nejsvobodnější lidské dílo. Jenomže, člověk je také to zvláštní stvoření, schopné zapomenout na štěstí, které už má. Možná přece jenom ještě zbývá něco dopovědět a dosvědčit.

Tak tedy – středoevropští nacionalisté, fašisté i populisté jsou osoby povýtce připrcatělé, s těžkými zadky a krátkýma nohama. Jejich středoameričtí a tichomořští bratraci jsou naopak lehčí a hubení, protože ve své většině nejprve prošli kariérou v armádě. Jen oči mají všichni stejné – nepoučitelné a neschopné laskavosti. Přemýšlejí ve stejných, jen pokaždé jinak natřených, klecích paranoie. Kdesi po cestě se jim stalo, že šlápli do kobyly, ale namísto, aby se umyli, nebo šli jinudy, prohlásili ten kobylíček za jedinou svatou pravdu. Nabrali si ho plné kapsy i ústa, přestali se učit a žít, protože oni už přece pochopili podstatu světa, a ničeho jiného netřeba. Snad jen u ostatních více disciplíny, uniformy a uniformity, rasové či etnické čistoty, oddanosti jediné Pravdě smradu a špíny, kterou za potlesku lůzy prohlásili za svatou a nedotknutelnou věc. A kdyby měl někdo jiný názor, prohlásí ho za odrodilce, nedospělce, psychiatrický případ či rovnou zrádce národa. Klaus nebo Zeman, Kotleba nebo Mečiar, Orbán nebo Milošević, Hitler nebo Stalin. Všichni jako by vypadli z jednoho hnízda. Všichni se ohánějí tím, že byli zvoleni lidem ve svobodných volbách. Všichni mají pocit, že teprve s nimi začínají dějiny. Všichni začínají stejně nenápadně, jako obyčejní političtí šibři. Trocha lží a slibů věčného dobrého počasí, něco otcovského kouzla, patetické kecy o jediném národě a jeho velkých dějinách. Nikomu není podezřelé, že žádný národ se nepýšní dějinami malými nebo, nedej Bože, nudnými. Znovu a znovu objevují se stejně upocení političtí lháři a jejich kouzlení se strachem z budoucnosti nebo naopak zářnými zítřky pouze pro vyvolené.

Jenomže přesně v takové chvíli se všechno láme. Stačí, aby v jednom okamžiku slušní lidé, v obavách z toho, že by se mohli od nositelů kobyliců ušpinit, přestali mluvit pravdu a přestali na pravdě trvat. Aby se spolehli na to, že se ona populistická hloupost a narůstající sprostota za chvíli přežene. Že tu máme přece ještě nějakou slušnost a pravidla. Demokraté, věřící v zákony, rozum a slušnost, čekají vždycky až příliš dlouho. Mezitím se z obyčejného populisty vyklube diktátor, strach z války vyvolá válku – a pak už bývá na všechno pozdě. Jsme asi nepoučitelní.

Zažili jsme nádhernou chvíli historie, ve které nám bylo dovoleno věřit v platnost neomezených lidských práv každého jednotlivce. Jen někteří, pravda, o ně usilovali ještě v době, kdy to komunistický režim nedovoloval. Ten pak zdánlivě zmizel. Nezmizel však totalitní fundament nás samých. Moudrý Adam Michnik už v té chvíli varoval, že problémy teprve přijdou. Přijdou, protože odmítáme pokorně pracovat sami na sobě. Varoval, že osvobození otroci, kteří o svoji svobodu nemuseli bojovat, a neznají tak její skutečnou cenu, si „svobodně“ zvolí jenom dalšího otrokáře. Málokdo poslouchal. Je mi ctí, že právě prostřednictvím slovenského nakladatelství mohou čtenáři o generaci později poměřit dnešní svět touto knihou. Doplním ji o cyranovské poslání, které jsem tehdy ještě neuměl napsat: Blbosti, ne-slušnosti a Neilovým sráčům se neustupuje.

Jan Urban, Praha, 1. květen 2016

Úvod

Nevím, proč to chceš číst. Vím ale, jak bys to měl číst. Měla by ti být zima. Oknem, v němž je místo skla natažený jen silný igelit, profukuje do pokoje, osvětleného jedinou svíčkou, mrazivý pach. Unaveně sedíš zachumlaný v bundě a čekáš. Je ti úzko a nemáš co dělat. Co víš úplně přesně, je, kolik dní už netekla voda a nešla elektřina. Od dubna 1992 nemáš práci. Ze tmy je slyšet střelba a štěkání toulavých psů. Občas temně bouchne granát. Jinak je ticho. Čekáš. Povolají tě na frontu, nebo budeš muset kopat zákopy v horách na Treskavici? Myslíš na smrt. Vzdělání, peníze, knihy, počítání hodin i mluvení – všechno je nanic. Máš nepřetržitý strach. Máš pocit, že od těch psů venku tě odlišuje jen schopnost zapálit svíčku. A pak, psi své mrtvé nepohřbívací – a to ty občas musíš. A určitě mají větší vůli k přežití než ty. Tři a půl roku jsi zavřený v ghettu, které z okolních kopců ostřeluje i tvůj bývalý souseď. Bývalý kamarád. Půjčovali jste si prachy a spali se stejnou ženskou. Někdy se ti chce umřít a často se ti v noci zdá o tom, jak zabiješ ty, co za to můžou. Seš tak sám, že občasné milování je jako výkřik v hrůze. Vždycky potom pláčeš. Hledáš důstojnost a tvůj život se ztrácí v beznaději a ponížení...

Tak bys to měl číst. Budeš mít pak šanci tomu aspoň trochu porozumět. Měl bys uvěřit, že je to o tobě. O tom, jak by ses choval a přežíval ty. Není to o hercích, kteří v jedné televizní inscenaci hrdinně zemřou, aby druhý den skotačili v povedené komedii. Tady se zvrací doopravdy a umírá jen jednou.

V teple pražské postmoderní žvanírny, po vydezinfikovaných televizních zprávách a s hlavou naplněnou kecy poli-

tických srábků, nadšených svojí provinciální českostí, tomu rozumět nebudeš. Taky to můžeš číst jako kovbojku. Potom doufám, že ti bude zle.

Jan Urban [Sarajevo, leden 1996]

Sarajevo – červenec 1995

Žít v Sarajevu naučí člověka myslet na detaily. „To, že vidíš na kopce nebo do baráků přes frontu, znamená pouze jedno – stejně tak, s dalekohledem na pušce ještě líp, tě odtamtud může vidět ostřelovač.“ První lekce. Před dvěma lety jsem ji vnímal jako brutální černý humor. „Nikdy nebuď na ulici sám. Vždycky se drž za někým a buď o trochu opatrnější – ostatní okolo tebe jsou totiž pohodlnější terč. Vždycky přemýšlej tak, jako bys stál na druhé straně ty a musel vyhodnocovat šance, do koho se strefíš. A nikdy nezapomínej, že kromě ostřelovačů tě mohou zabít i granáty. Ty neukecáš.“ I tohle můžete mít v hlavě, když jdete na návštěvu k rodině s dětmi.

Ulice otevřená do protějších kopců, vzdálených pár set metrů, je pustá. Viditelnost bez vady. Kráčíme podél neudržovaných keřů lemujících pravý chodník a potom, ve chvíli, kdy padesát metrů před námi začne někdo přebíhat ulici, rychle přecházíme do stínu domů na druhou stranu. Před několika dny jsme tady projížděli autem a pár minut poté vybuchly u silnice dva těžké minometné granáty. Střepiny rozryly v asfaltu mělký kráter do tvaru květiny. Je ticho a ve vzduchu cítíme kouř ze zapálené hromady odpadků. Konečně zabočíme do vedlejší ulice a můžeme si vydechnout. Sem z kopce vidět není. Fasády domů jsou pokryté střepinami a v ulici není jediné zasklené okno. Kromě prázdných černých děr po bytech, které po bombardování vyhořely, se všude do ulic dívají jen průsvitné plastické fólie. Obvyčejná sarajevská ulice. Na dveře se klepe, zvonky nefungují. Elektrina tu naposledy šla před osmi dny. Proudů jen tak, aby

to utáhlo malou pračku, vaříč nebo žehličku. Dveře otevírá dvanáctiletá Nina a s uličnickým úsměvem nás zve plynulou češtinou dál.

Nevzeta Stevanovičová odešla s dětmi ze Sarajeva v dvanáctém, pár měsíců po začátku obléhání města. „Už jsem nemohla dál. Nebylo jídlo, voda, elektřina, plyn. Nebylo nic, jenom obrovský strach. Dragan, můj muž, byl jako vojenský doktor na frontě. Všichni jsme naivně přesvědčovali jeden druhého, že ta nesmyslná válka musí za pár měsíců skončit. Zdálo se, že bude bezpečnější přečkat tu dobu venku.“

Sedíme v obývacím pokoji, pijeme silnou sladkou bosenskou kávu a mluvíme bosensko-česky. Když s tátou Draganim škobrtne o nějaký výraz, pomůže Nina. Její čeština je skoro perfektní. O tři roky mladší Ena tiše poslouchá.

„Ve válce nikdy nevíte, co se stane příští minutu, ale musíte se s tím naučit žít. A pak přijde nějaká maličkost, a už to nejde. Seberete to nejnutenější a utečete. Pokud máte šanci.“ Tehdy jim velká střepina dělostřeleckého granátu proletěla prostředkem dětského pokoje a těsně minula desetiletou Ninu. Mladší Ena seděla u mámy na klíně o pár metrů dál.

Nina s trochou pýchy ukazuje strápatý kousek těžké ocele: „Nestačila jsem mít strach. Jenom jsem tam stála a dívala se na díru v knihovně. Bát jsem se začala až později, když mi došlo, že nás to mohlo zabít.“ Následoval kolotoč povolení, evakuační konvoje, nervy, strach ze srbských silničních kontrol, autobusy a nakonec Praha a uprchlický tábor v Doksech.

„Ze všeho nejdříve přišel pocit obrovské úlevy. Ale za pár měsíců nám začalo docházet, že to není na krátkou dobu. Holky začaly chodit v Doksech do školy a našly si kamarádky. Marně jsem se snažila dostat Dragana ze Sarajeva. Armáda ho jako vojenského chirurga nechtěla pustit. A tak jsem se po dvou letech s dětmi vrátila domů. Osm se nás

tehdy v Doksech rozhodlo jít nazpět. Vím, že někteří Češi to považovali za bláznovství a možná i za nevděk, ale my jsme to prostě museli udělat.“

„Situace v Sarajevu se tehdy zlepšovala,“ pokračuje Dragan. „Věřili jsme, že se to už nezhorší. Kolem města bylo jakés takés příměří a šest měsíců to vypadalo, že se všechno zlepšuje. Skoro denně jsme měli plyn, vodu, elektřinu a pár týdnů dokonce jezdily tramvaje.“

„Když jsme se vrátily,“ říká Nina, „chodily jsme do školy každý den a dostávaly i svačiny. Naši mě jednou dokonce pustili samotnou na procházku do města. Šla jsem po hlavní třídě až úplně na konec. Všude byla spousta lidí. Teď nemohu ani před dům.“

„Že se věci zase mění k horšímu, jsem pochopila ve škole. Nejdrive jsme přišli o svačiny. Potom jsme mohli chodit do školy jenom každý druhý den. Potom každý třetí. Potom jednou za týden a nakonec jednou za měsíc. Teď už nechodíme vůbec, protože v téhle části města je to příliš nebezpečné. Za Enou aspoň někdy přijde paní učitelka, ale mě musí učit rodiče. Když nechodím do školy měsíc, tak je to legrace. Ale když je to déle a nesmím vyjít ani před dům, je to nuda. A navíc máme pořád strach o tátu, jestli se vrátí ze služby.“

Za dva roky jsem tady byl víc než desetkrát. Možná že patnáctkrát. Nevím, nepočítám to. Pomáhal jsem vozit humanitární pomoc, jako novinář jsem posílal reportáže a zprávy pro noviny a do televize, přednášel jsem tady na univerzitě. Sarajevo je pro mě středem světa. Jeho svědomím a budoucností. Lidé v něm se mi mění před očima a někteří umírají. Někdy už na známé adrese nikoho nenajdu a sousedé si jen povzdechnou, že odešel a nikdo neví kam. Poprvé slyším beznaděj. „Město už nemá žádné záso- by,“ řekl mi starosta Sarajeva Tarik Kupusovič. „Pětina domácností žije ze dne na den. Pokud se nepodaří prolomit blokádu do zimy, nepřežijeme ji.“

Minutu potom, co jsme dorazili do redakce *Oslobodenje*, se jeden z novinářů dozvěděl, že jeho žena zemřela na následky zranění, která utrpěla večer předtím. Žena režiséra Gradimira Gojera zemřela po výbuchu granátu sedm dní před naším rozhovorem. Týden po našem odjezdu zranila střepina Aidu z Radia Zid. Scházeli jsme se v Židu každý večer s kamarády a Aida vařila kávu.

„Připadá mně, že ten nahoře sedí se seznamem lidí ze Sarajeva a jenom si odškrťává,“ pokračuje Dragan. „Na začátku války jsem si schovával vyoperované střepiny a kulky jako suvenýr. Když jsem toho měl kýbl, vyhodil jsem to. Tohle město je lépe organizované než kdykoliv předtím. Lidé už ale po třech a půl letech nemohou psychicky dál. Obklíčení musíme prorazit, jinak zemřeme.“ Malá Ena nehnutě poslouchá a najednou se obrací k mamince. Nevzeta se nadechla, jako by chtěla něco říci, ale do řeči jí skočí Nina: „Před týdnem tady blízko vyskočil nějaký člověk z patnáctého patra. Už to nemohl vydržet. Znali jsme ho od vidění.“

Dragan se naklání nad stolek. „Lidé jsou hrozně unaveni. Doktoři a lékařský personál ze všech nejvíc. Ve státní nemocnici zůstali pouze čtyři ortopedové a dva všeobecní chirurgové. Doktor Nakaš několik týdnů z nemocnice neodchází vůbec. Jeden slouží a druhý spí. A potom se prohodí. V červnu jsme měli skoro čtyři sta zraněných mezi civilním obyvatelstvem a k tomu ještě raněné z fronty. Dokáže si někdo představit, jak pracujeme? Pro lidský organismus je to hrozně vyčerpávající a na nás všech je to znát. Nedávno jedna starší sestra ráno ulehla s jednoduchým zápalem plic a během noci zemřela. Její organismus neměl sílu rvát se dál.“

„Je to zřejmě nejhorší situace za celou válku. Řada kolegů už to nevydržela a odešla. Navíc sarajevští lékaři musejí nahrazovat kolegy i v jiných částech Bosny, protože tam odsud se odchází snáz. Nedávno karadžičovci sestřelili vr-

tulník, který se pokoušel dostat do Goražde dva lékaře. Pilot byl zabit a lékaři jsou v zajetí. Je nás stále méně a méně. Ale neberte to jako stesky. Pouze nám dlouho trvalo, než jsme pochopili, že nás v tom Západ nechá. A že budeme mít jen to, co si vybojujeme sami.“

Zvenku doléhají osamělé výbuchy granátů a z kopců je slyšet rapotání kulometu. O pár hodin později vyjíždíme z města na horu Igman. Je klid, ale přesto pro jistotu přijímáme nabídku absolvovat první – nejnebezpečnější – část stoupání v neprůstřelné toyotě. Přes několik centimetrů silná pancéřová skla sleduji, jak kulky vztekle vyřážejí kousky hlíny z protějšího srázu a na úzkou horskou cestu, lemovanou ohořelými vraky aut, dopadají ustřelené větvičky stromů. Naše auto dostalo tři zásahy, našťastí z ráže, která ho nemohla poškodit. V sedle s nádherným výhledem na letiště a značnou část Sarajeva jsme vystoupili a až do noci čekali na další auto, které nás mělo vyzvednout. Večer ostřelování města zesílilo. Seděli jsme u dřevěného přístřešku a naslouchali výbuchům z údolí. Snažil jsem se přepsat rozhovor s Karimem Zaimovičem, neznámějším mladým uměleckým kritikem v Sarajevu. O několik dní později mu v mozku uvízla miniaturní střepina minometného granátu. Píši to jako přání, aby se uzdravil. Možná, že je to i rozloučení. V září se sem vrátím. Někdo se odstěhuje, někdo bude na frontě a ten, co tam nahoře sedí se seznamem lidí ze Sarajeva, si zase odškrtne pár jmen.

[zkrácená verze, *Týden*, srpen 1995]

Poslední rozhovor s Karimem

„První články o comics a o filmu jsem publikoval už roku 1984, kdy mně ještě nebylo čtrnáct let. Postupně jsem začal pracovat pro více než třicet novin a časopisů po celé Jugoslávii. V téhle redakci jsem začínal, když to ještě patřilo Socialistickému svazu mládeže a časopis se jmenoval *Naše dny*. Byl to dobrý časopis, uvolněná atmosféra a žádná propaganda. Už tehdy jsme psali velmi otevřeně. Ze staré party, která z toho potom udělala BH Dani, zůstal jenom šéfredaktor Senad a já. Všichni ostatní ze Sarajeva odešli. Na jejich místa však přicházejí noví a většinou velmi mladí lidé. A tak pokračujeme. Chceme být co nejbližší čtenářům a prezentovat nejrozumnější názory. Dělat tenhle časopis má stejný smysl a význam jako zůstat v Sarajevu. Můj příběh je podobný všem, kdo v bývalé Jugoslávii zůstali na straně nezávislých. Stejně osudy najdete v sarajevském Radiu Zid, v chorvatském *Feral Tribune*, stejně jako u pár novinářů a filmařů v Bělehradě. U všech těch šílenců, kteří si stále ještě myslí, že má smysl psát a o něco se pokoušet. Snažím se psát o všem, co se děje mimo válku, ale všechno v našem životě je s ní tak propojeno...

Zmizelo odsud tolik lidí, že to změnilo duch města i jeho kulturu. Zhoršila se i univerzita. Skoro všichni mí profesori, kteří přednášeli světovou literaturu, odešli. Jeden z nich, světová kapacita na Danta, dnes dělá v Paříži přidavače na stavbě. Možná že tady zbylo kolem pěti set lidí schopných reagovat na intelektuální časopis. Před válkou jich bylo desetkrát víc. Napsal jsem teď dlouhý kritický esej o sarajevských intelektuálech – o tom, jak hodně mluví a hodně cestují, používají velká slova jako *postmoderna* a *civilizace*,